

не отговаря на новата организация на социално битие. Мнозина и в новата обществена действителност продължават да живеят по принципа на хазартната игра, в процеса на която губят очертанията на своята индивидуалност. Постепенно взема надмощие двойникът, у когото естествените човешки чувства се явяват в своя първичен вид. Липсата на здраво нравствено волево чувство води до разпадане на личността. Авторът настойчиво се проявява като режисьор, който заставя героя да възпроизвежда покорно образа на своя двойник.

Особен дял във формирането на съвременния разказ се пада на Камен Калчев. Освен с качествата си на романист той изведнъж се наложи и с майсторството си на разказвач. Камен Калчев отвоюва за себе си голям периметър от територията на съвременния разказ. Той създаде цикъла „Софийски разкази“, които в своята цялостност представляват сериозна защита на прастарата теза „Малкият човек и социалната революция“. При социализма човек влиза в нови, още по-сложни връзки със заобикалящата го среда. Тяхното проучване, анализиране и направляване определя и сходството на повествованието със сериозното социологично изследване. Тъкмо в тази насока са и творбите на Камен Калчев. През последните десет години той придоби по-мъдър, по-аналитичен поглед. След тази сигурна изява Камен Калчев реши да погледне на социалистическата революция през очите на своя герой Драган Мицков. Героят на Камен Калчев, със своя собствена лексика, с добродушие, със строго личен начин на мислене, разказва за първите години на народната власт. Като на екран се редят правдиво описаните епизоди. Оживяват дните на свободата, на отприщаната народна енергия. Довчерашните, незачитани от никой хора имат власт в ръцете си. Повереното им оръжие повишава самочувствието им. Но им носи и редица неприятности. Тези, третирани в миналото едва ли не като вещи хора, напускат тихите канцеларии, схлупените работилнички и т. н. Те завладяват улицата, клубовете, площадите. Правят бригади в помощ на селото. Същите тези хора извършват национализацията. От тях излизат и първите директори на фабриките. Други започват да ръководят кръжоци. Трети изоставят селото и се преселват в столицата. Сред шеметния водовъртеж на събитията е и пощенският раздавач Драган Мицков. Той е участник в тях, ръководител на кръжок и пазител на морала. Героят е изгласан на нови позиции от революцията. Тя му предоставя широки права. Но той, с малките си възможности, не е в състояние да изпълни новите функции. В желанието да се възползува от тях той проявява и съответна доза дребна пресметливост. Драган Мицков се мъчи да не изостане от своя упорит баджана, за който социализмът е средство за уреждане на собственото му благополучие. Подобен е и случаят с бившия директор на фабриката Зафиров, у когото заговоря с пълен глас частнособственическа селска кръв. Но у Драган Мицков здравето чувство винаги взема връх. В съгласие с него героят определя и своето поведение: „После се позавъртя и погледна към Автобиографията ми с намерение да ме подкачи за нея и за месокомбината, за да ми помогне може би, ала аз не му се поддадох, взел друго решение—да си гледам работата, която знаех и разбирах, и да не се бъркам там, дето не ми е мястото.

Казах му да седне и да пази тишина, за да не събуди спящото, което сега набираше силите си за утрешния ден.

Приближих се още повече до плетенето кошче, защото бебето вече мъркаше, свалило тензухената си покривка, и наведох се да го видя, като му се усмихвах, забравил лошите си мисли.

Старините ми вече бяха настъпили. . .“

Авторът изследва неподготвеността на малкия човек да влезе в съзвучие с огромното изменение на външния свят. За да извърши човек дела в полза на обществото трябва да придобие големи познания, благородство и душевна култура. Около тази скрита в нравствено-етичния подтекст мисъл се изгражда и цикълът

„Софийски разкази“. Героят, довчерашият малък човек Драган Мицков, е ликвидирал с марионетчното съществуване. Постепенно той усвоява моралните навици, необходими му за равноправно участие в обществото. А човечният хумор, извиращ от добросърдечие на героя, пренатоварил се със задачи, служи за внимателното разграничаване на автора от героя. Това дистанциране е оправдано от успешно реализирания замисъл, търсещ образа на възродения, макар и по-бавно променящ се някогашен малък човек. От този ъгъл на виждане излиза Камен Калчев. Той държи сметка за сложността на моралните терзания. Разказвачът разкрива процеса на обновлението на някогашния малък човек.

Разказите на Павел Вежинов, Йордан Радичков, Николай Хайтов, Васил Попов, Георги Марков, Камен Калчев представят възможност да придобием една по-обобщена представа за съвременния повествовател. Колкото и да са различни отделните разкази, те все пак имат в себе си редица общи моменти, които се откриват в утвърждаването на нравствено-чистия и интелектуално зрял човек. Съвременният български разказвач гледа на човека като на малка самостоятелна планета. Нейното изучаване е във фокуса на вниманието му. Съвременният нов човек е в процес на създаване. Цялата съвкупност от трудности, свързани с интелектуалното и нравствено изграждане на човешката личност не е чужда на българския разказ. За съвременния етап в развитието на социалистическата общност голямо значение има въпросът за самосъзнанието и самовъзпитанието на личността. Около тази мисъл възниква и основното художествено-идейно ядро на съвременния български разказ. Неговите създатели не се задоволяват с описване на познатите случки, с изписване на красиви картини. Те са обзети от желанието да уловят скритата същност на явленията. Оттук изострената сетивност, обогатената наблюдателност, повишените им познания за човека, активната им гражданска и хуманистична позиция. Съвременният български разказ не се изчерпва с любвеобилните описания на хора и събития. Не, той все повече крие в себе си концепции за човека и живота му. Това всъщност е голяма победа на българския разказ.

Успехът му беше главно в битово-психологическото пресъздаване формите на ежедневно битие. Сега в българския разказ героят постепенно се освобождава от прекалената му предишна приземеност и от дребното битово обкръжение. Новото не трябва да остава само в кръга на политическите и социални свободи на освободения човек. Социализмът трябва да навлезе в душевността му и в начина на живот. А социализмът и изобщо времето на грандиозната научно-техническа революция, поставя задачата да се преодолее душевната статика от страна на обикновения човек. Той трябва да има мащабност в собствената си дейност. Мащабите на времето трябва да бъдат и мащаби на всеки един човек в обществото. Ето основният проблем, върху който се осъществява и съдържанието на българския разказ. Решението на проблема се търси в създадената обстановка всеки един човек да чувства своята значимост. В тази насока се осмисля и разглеждането на човека, от когото се иска повишена интелектуалност, тъй необходима за съзнателното участие в живота на високо развитата социалистическа общност. Тази трактовка има войнстващ социалистико-реалистичен характер. След като обнови пейзажа и създаде ново общество, човекът извършва реконструкция на собствената си личност. Сега сме в период на едно особено плодотворно пътуване на личността към себе си. Това пътуване се явява задължителна предпоставка за по-нататъшното овладяване на действителността. Почитателите на идеалния, съобразен с учебниците по етика положителен герой не са доволни от споменатите автори. За тях те едва ли не правят крачка назад към критическия реализъм. Но в безкомпромисното преодоляване на работата с готови въпроси и готови решения се проявява и достойнството на българския повествовател. Той оставя често повествованието на героя, който ни представя останалите пер-

сонажи и коментира действието. Повествователят се стреми да разкрие епохата чрез дълбокото лично вътрешно отношение на съвременника към нея. Оттук и интересът към моралните проблеми и желанието да се пресъздаде световсещането на съвременния човек. Често, с оглед на това как вижда и как разбира самият герой живота се пресъздава и събитието. Този похват се използва различно от българските разказвачи. По начало външното отстранение на автора е маска. Цялата инструментовка на произведението, разположението на героите, вътрешната връзка на сцените — всичко е подчинено на задачата да се наведат читателите към определен нравствен извод. Тази маска е най-видима в разказите на Вежинов. Във всеки епитет, във всяко сравнение, във всеки детайл се усеща присъствието на привидно изчезналият автор. Вежинов укротява поетичната си природа. Той не бърза с оценката. Повече се интересува от душевния живот на своите герои и най-вече от вътрешните сили, които намират израз в действието. Изследователският замисъл отрежда преднина на героя.

При някои автори споменатата маска не се забелязва. Имаме предвид Хайтов. Събитията и предметния свят на неговите разкази са изцяло видими през погледа на героя. Всеки детайл от разказите му говори за душевното състояние на героя. При Хайтов и Камен Калчев авторът-повествовател се разтваря в структурата на художествената творба и вместо това започва да звучи гласът на героя. Така изчезва до голяма степен собствената оценъчна авторова характеристика и на нейно място остава образно-изразителната характеристика. Хайтов и Камен Калчев успяват да се включат в атмосферата на състоянията, в които се намират героите. Хайтов отправя читателите към мъжествени, към благородни хора. Повествователят се разкрива в образа на човек, влюбен в хората, готов винаги да се притекат на помощ. Авторовото присъствие проличава в предоставянето на определени отношения към героите. Искане си да припомним истината, че разказът, написан от първо лице, представлява сюжетна постройка, която кондензира в себе си направляващата авторова воля. Обикновено авторът се проявява като свидетел, който иска точно да изложи събитията. Но като всеки свидетел не е равнодушен към наблюдаваните събития. За това ни говорят последните разкази на Хайтов и Камен Калчев. Тези двама автори можем да ги оприличим на режисьори, които със започване спектакъла умират в героите. Събитията, вещите, предметите, хората сами говорят за себе си. Но те, както някои казват, носят в себе си частица от режисьорския замисъл. Не винаги този режисьор е невидим. Има случаи, когато той открито дирижира поведението на героите (Васил Попов, Георги Марков). Този маниер се оправдава от прекалената заинтересованост от показване на една идея, която измества на заден план стремежа към подробното рисуване на индивидуалния характер. Конкретният, детайлизиран в психологическо отношение образ на повествователя привлича нашето внимание. Но такава представа може да се получи въз основа на анализа на отделните разкази, които ние направихме. За да получим обобщен образ на повествователя, ние ще използваме пренебрегнатата практика на ретуширане на героя. Пред нас е един умен майстор-разказвач, за когото човекът е уравнение с много неизвестни. Този повествовател е чужд на обгърнатия в патетичен ореол герой. Обратно — повествователят ни показва как постепенно в нашето ежедневие се изразява нравственият потенциал на човека. Съвременният български разказвач помага на своите читатели да търсят и намират благородството, душевната щедрост, лицемерието, сребролюбието, егоизма сред обикновеното делнично съществуване. Съвременният разказ създава преди всичко интерес към подробностите на чувството и мисълта. Нашият читател започва да се интересува не само от събитието, но преди всичко от сложния духовен живот. Двигател в тази революция на читателския вкус се явява авторът — повествовател на съвременния разказ. Днешният български разказ включва

читателя в полемика както със самия него, така и с целия свят. Съвременният разказ разкрива най-дълбоки жизнени пластове.

Определена заслуга за това състояние на разказа има Вежинов. Той използва киното, за да изгради по-икономично, по-чисто, по-стилно, по-целенасочено своите разкази. Той е един от първите белетристи, които приложиха филмово-подобното монтиране на вътрешните пасажии в един по-общ епизод или на епизодите в цялото произведение. В този смисъл той допринесе много нашият разказ да се освободи от бърливостта и обстоятелствеността. Хронологически погледнато Вежинов първи започна тази битка. И затова ние акцентуваме върху него.

Всички изброени белетристи потвърждават мисълта, че разказът се създава единствено въз основа на богати наблюдения, факти и преживявания.

Нашият разказвач се научи да уплътнява повествованието си. Неговото въображение стана по-богато, по-артистично, по-свободно и по-активно по отношение на участието му в обновлението на света. Нашият разказ ангажира човешкия ум да прави свои открития.

ПОВЕСТВОВАТЕЛЯТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ РАЗКАЗ

Михаил Василев

Съвременният български разказ в най-добрите си образци интерпретира жизнените явления от гледна точка на нравствените, политически и социални изисквания на социалистическото общество. Съвършено новаторската жизнена правда определя и социалистико-реалистичния характер на художествената правда на днешния разказ. Осъществяването на този стремеж е дело на самотитното участие на таланта, който при всички случаи се свързва със способността за наблюдение и с въображението на писателя. Някои твърдят, че талантът е мяра за художествената правда, която се постига чрез едно изображение, осъществено през призмата на личната точка на виждане на белетриста. Тъкмо този своеобразен ъгъл на възприемане на действителността позволява да направим някои сериозни изводи относно художественото овладяване на жизнените явления. За нас разказът е ценен не с буквалното възпроизвеждане на жизнените факти, а повече с умението да поднася явленията от живота в особена светлина, излъчвана от премислено и изстрадано отношение към хора, общество и действителност. Всеки опит да се пренебрегне талантът води до неразбиране същността и спецификата на художествената творба. Процесът на осъществяването на художествената правда е немислим без усилието на писателя да утвърди себе си, като открие своята тема, своето виждане за света и своя личен начин на художествен изказ. В този смисъл за нас личното оцветяване представлява път към намиране художествената правдивост на литературната творба. Реализирането на съвременния разказ би било невъзможно без присъствието в него на сложната истина за живота. Особено място в създаването на нашия съвременен разказ има Павел Вежинов. Темата за някои все още живи симптоми на егоизъм се явява за Вежинов — писателят и човекът, основна тема. В битката срещу самотността на човешката личност се подвизава Вежинов. Въсщност той започна като художник на обществената среда от миналото, сред която човек често губи връзката си с нея. Отделните факти на прекъсната хармония във взаимоотношението на личност и общество са основа за писателя, върху която той художествено реализира истинни драматични състояния.

Разказвачът Павел Вежинов е близък на читателя най-вече с желанието си винаги да поддържа чувството на доверие, на уважение към човека, на вяра в неговите сили. За писателя в живота винаги повече се създава, отколкото се унищожава.

Двадесет години след излизането на „Дни и вечери“ Вежинов отново е сред големия град — движи се по неговите улици, Наистина сега не се срещат момчета и момичета, обзети от грижата да намерят оскъдния лев за кино. Няма ги и някогашните собственици, които купуват младостта и изкуството. Градът е пречи-

стен и обновен. Слънцето обилно къпе улици, площади, хора и вещи. Но сенки от миналото са се запазили както в домовете на хората, така и в душите им. При здравия обществен климат се получават неочаквани аномалии, макар и частични, в растежа на младото поколение. Авторът, както винаги, и сега е овладял от жаждата да посочи явленията, които пречат на поезията на живота да проникне в прозата на делничното съществуване. Любим негов похват е кинематографичното построение на разказа. Отново се появява многоетажният дом. Без предишните увлечения по гротескни фигури и декоративни линии, белетристът „заснема“ с опростена изразителна рисунка един от най-младите обитатели на кооперативната сграда и две характерни състояния („Момчето с цигулката“). Изумително точно и силно заинтригуващо е възпроизведено онова състояние, в което изпада малкото момче по време на нападението върху случайния човек. У Вежинов блясва вроденият артистичен чар. Целият той се е превъплътил в малкото момче с цигулката. Младият цигулар се изправя в есенната вечер с готовността да следва повелята на по-големия от него — момчето с жестоки и светли очи. Тук действа страхът от самотата и изолираността. Детето търси приятел и е принудено да върши неща, за които не е пригодно. С каква точност в разказа се фиксира мигът преди обира. Та нали точно тогава момчето губи своята мисъл, своето чувство и търпи болезнена криза. С момчето се срещаме и по време на срещата с баща му в милиционерския участък. Интуицията на Вежинов подсказва, че с момента на припадък, настъпил у малкия цигулар, трябва да приключи епизодът. Преди това писателят е уловил душевните състояния на героите (чрез размяна на погледите).

Чувствителното момче е силно засегнато от вида на бащата, по чието лице за първи път се е появила сълза. В художествения разрез на тези две състояния, Павел Вежинов умее, с познатата си динамика, да открие и една сцена, върху която духът на отделните герои остава следи. Този маниер у Вежинов сега е достигнал голям съвършенство. Безкрайно лаконично е предадена ежедневно повтарящата се сцена с обета. С по няколко думи са обрисувани членовете на семейството на малкото момче. Писателското око открива и най-скритите струни в човешката душа и там със съчувствие и разбиране търси у всекиго първопричината и за добрите и за лошите действия.

В тези разкази Вежинов задълбочава умениято си да вижда в трепването дори на един мускул по човешкото лице подтекста на духовния му живот. Описвайки това, писателят само привидно се отдръпва от повествованието. Всъщност той непрекъснато е изкушаван от желанието да внуши мисълта, че и в душата на отчуждения от обществото човек стои една опъната състрадателна струна, чийто звук рано или късно проплаква. И това поетично разбиране за човека е специфичния авторски белег на Вежинов; то е резултат не само от поетичния му натюрел, но и на социалистическо-хуманната му позиция. По силата на това разбиране авторът отхвърля самоизолацията на личността.

В сборника „Дъх на бадеми“ Вежинов още по-убедително използва формата на повествование, водено от самия герой. С това се разширяват възможностите на психологическата характеристика, а също така по-умело и пълноценно се разкрива душевното състояние на героя. „Лицето му беше много червено, очите също, но изобщо изглеждаше свеж и в добро настроение. За разлика от мен след пиене той винаги изглеждаше по-добре, кожата му се опъваше, в очите му се явяваше нещо като човешки блясък. Пък и изобщо като всички дребосъци той беше доста младолик за годините си, в косите му не можеше да види никакъв бял косъм. Едва миналия месец открих, че не дължи тоя успех само на здравата си балканска природа. От време на време той боядисваше сколуфите си с малка четчица и някаква черна мастилена течност.“

Много от моите усещания и разбирания авторът доверява на героите си. А понякога някои от героите направо се явяват негови двойници. Сходството между герои и автор се забелязва най-вече в присъствието на полемичните нотки. „Личицето ѝ порумения, устните ѝ се посвиха и набъбнаха.

— Ти нищо не разбираш — отвърна тя с досада.

— Разбирам само, че ще удариш на камък. — отвърна аз. — И не защото не иска. . . А защото го е страх да не се изложи. . . Според теб, и страхливещ ли е мъж?

Очите ѝ бляснаха ярко като звезди.

— Сега ще ти докажа противното — каза тя рязко. — Донеси телефона от хола.“

Героят-повествовател на Вежинов винаги внушава по-голяма истинност и убедителност на действието. „Спрях. Всичко в мене трепереше. Бавно отворих вратата и излязох на пътя. Огромна тишина, мрак. По шосетата бързо се отда-
лечаваха червените задни светлини на камиона. Болезнено се взирах в мрака
вдясно от пътя, но нищо не виждах.“

Вежинов не обича да изневерява на привързаността си към остро драматичните ситуации. Принципът за саморазкриване на героя и обстановката важи с най-голяма сила и за разказа „Процесът“. Героинята непрекъснато прибегва до собствените си оценъчни характеристики: „И ме заряза на улицата. Изведнъж ми стана противно, идваше ми да изкрещя. В края на краищата толкова ли глупава ме смяташе, та да си играе с мен като с някаква дребна пионка? Едва сега ми стана ясно, че и предния път ме бе поканил само за да защити собствените си интереси.“

Нейният искрен глас изпълва страниците на повествованието: „Отде да знам, може би има нещо вродено злодейско и в мене. Но горкият Мечо наистина щеше да изпадне в тежко положение. Та той си нямаше нищо, горкият, освен това директорско място, за което Евгени казваше, че не го заслужавал.“

В разказите си „Процесът“ и „Башата“ Вежинов е необичайно сдържан. Той с мъка се удържа да не произнесе присъдата. Все пак авторът успява да предопостави инициативата в ръцете на читателя. В крайна сметка читателят има правото да се произнесе върху проблемата „бащи и деца“ и специално върху въпроса за примера на родителите; писателят само внимателно го насочва към истинското решение. Вежинов активизира възбуждането и възприятията на своите читатели. Те се включват в спора с родителите, изгубили здравото нравствено чувство. Любимата тема за примера на бащите е разработена с голяма суровост и откровение. В споменатите два разказа се проследява духовният облик на опиянения от служебното положение баща, забравил задълженията си към собствените си син. С тревога прозвучава истината, че всеки лишен от чувство за отговорност човек е фактически неспособен на приятелски, другарски и най-вече — на бащински чувства. Той не е способен да се съпротивлява на живеещите в него егоистични стремежи и гибелни разрушителни инстинкти. У подобен род хора изчезва духовното и, разбира се — съвестта. С образа на бащата Игнатов писателят не е целял да създаде гротесков образ. Той не се е ползвал от карикатурните възможности. Просто — искал е да очертае един съвременен човек, овладян от манията за лек живот. По този начин авторът демаскира своя герой и той се явява пред нас с пълнотата на моралното си падение. Не може да не припомним сцената от разказа „Процес“, в която бащата моли момичето да не се явява в съда, за да не го изложи служебно. Тук блясва цялата мерзост и нищожество на героя.

В зрелия си период на творческото развитие Вежинов се прощава с лекото, закачливо фейлетонно срещане с героите. Той все по-упорито търси начини за представяне на герои, които едновременно да събуждат и органичната омраза и не напълно декларираната обич на читателя. В това отношение авторът е спо-

лучил. Разказите „Бащата“, „Процесът“, „Рожденият ден на Захари“ са категорична присъда над нравствено-етичните сблъсъци, породени от егоизма, мерзостта и падението.

Многоликата и противоречива пълнота на живота присъства в разказа „Дъх на бадеми“, който сполучливо е дал и заглавието на цял един белетристичен сборник. Този разказ се родее с художествено-документален филм, който има характер на остро публицистично и емоционално явление. Подобно на този род филми разказът на Вежинов едновременно притежава силна документална основа и отчетливо изявен авторов поглед върху съдбите. Отново се срещаме с познатата ни за Вежинов поривиста развълнуваност, неспокойна задъханост, страстно изявена мисъл, ускореното до краен предел движение на емоционалния ток. Но Вежинов се е отказал от присъщите на ранните му разкази фейлетонни наеви и похвати. Той вече не бърза да размива или пък да изобличава рязко. У него сега има по-голямо вникване в носителя на определено отрицателно явление.

Интересен момент в изкуството на Вежинов-разказвача представлява Жени. Като герой тя носи в себе си проблема за грубата намеса в човешкия живот, за приборзаните оценки, за неуважението към човешкото сърце, за подигравката с човешката любов. Жени се явява само в началото на разказа. Но самото въвеждане е типично вежиновско — с един разговор от фризьорския салон авторът е смогнал да улови нравствения дух на отделни кръгове от съвременната интелигенция. Неусетно се докосваме до емоционалния свят на идващите в салона жени, които имат високо положение в обществото, но са оплетени от клюки, интриги, себелюбие. Навлезли в една подобна среда, ние съвсем лесно възприемаме Вежиновия портрет на фризьорката Жени. Целият портрет е оцветен от приятно сливащи се цветови оттенъци. Хубавата жена с големи очи, с разкошната си коса и с цялата си фигура печели отначало симпатията на читателя. Тя носи в себе си обаянието и нежността на бадемовия цвят, цвят, носещ в себе си горчивината на ядка. С кинематографична релефност се открояват жестовите на героинята, които, подкрепени с вежиновски подбор на думите, допълват образа. У Жени се срещат презрението от samozабравилите се от благополучието жени и към мъжете, превърнали се в малки ухаждори.

В съгласие с избрания план на откритите контрасти са изградени образите на младата фризьорка Герда и влюбеният в нея полковник. В обрисването на образа на Герда ние отново се срещаме с поетичното перо на Вежинов. Героинята, излъчваща непорочна хубост, светлина и тих повик за обич и доброта, ни става близка. Поетичното виждане на Вежинов ни е създало малко странния, непонятно мълчалив герой — полковника. Изкуството му тук не е в тънкото, аналитично изследване на душевността, не в детайлното изписване на образа; то е в точното движение на авторовата фантазия, която като кинокамера в опитни ръце ни показва описания свят, кара ни да влезем в траен контакт с него. Ние много малко знаем за полковника, но усещаме, че у него се крие нещо съвсем чисто, високо поетично и кристално благородно. В името на правилното възпитание на децата си полковникът не е напуснал своя дом. По-късно, пред опасността да изгуби момичето, което е най-скъпото в душата му, посяга на живота си. Разказът представлява кулминационната точка, която достига Вежиновата проза. Както „Дъх на бадеми“, така и целият сборник, имат подчертано критично отношение не към социално-икономическите и политически устои на времето, а определено към все още несъответстващите на строя страни на човешките взаимоотношения. В това е особеността, войнствуващ, настъпателен, нравствено-етичен характер на Вежиновия разказ. Той е смел, честен, безкомпромисен.

Вежиновото писателско майсторство започва от личното откритие на онова ядро проблеми, открити върху основните теми на епохата. Една такава постановка може да бъде защитена със сборника разкази „Сините пеперуди“. Как

би изглеждал бъдещият човек, ако се предотврати войната и напълно победи комунизмът в целия свят? Ето темата, която вълнува писателите.

Писателят, за разлика от свои съвременни колеги, не търси романтиката на научните открития. Той не „открива“ нови машини, нови планети, нови чудеса. Той взема наготово част от реkvизита на съвременната научна фантастика. В центъра на своите разкази Вежинов поставя не техническите новости и прозрения, а нравствено-етичните проблеми на развитието на личността, нейната култура, нейната връзка с вековете. Спори с техницизма, примитивизма. Утвърждава историята на обществото като история на развитие на личността и най-вече на духовното у човека. Естетическото се представя като основа на развитие на човека („Сините пеперуди“). Писателят измисля цялата ситуация с гъсениците и пеперудите, за да докаже как лишението от естетичност възприемане на света може да се сравни с недостига на витамини, тъй необходими на всеки жизнен организъм. В такива случаи се появява нравственият рахитизъм.

Разказът „Сините пеперуди“ играе роля на социална лаборатория, в която се разиграват разни варианти на темата какъв трябва да бъде човекът на космическия свят.

Белетристът категорично и страстно твърди, че у хората разумната и рационална природа трябва да съществува съвместно. Всичко това е изживяно и изстрадано от автора, станало е част от него. Най-сетне превърнало се е в художествена идея. През многообразието на фантастичния свят се прониква в самата сложна човешка действителност. Своеобразната Вежинова социална лаборатория изследва и проблема за смисъла и целта на човешкото съществуване („Когато си в лодката“): „Смисълът на човешкото съществуване е да се движим непрекъснато към нашите човешки цели, да преодоляваме по този път трудности и препятствия, да постигаме все нови и нови хоризонти, вечно да търсим. А да достигнем бързо Обетована земя, да се настаним завинаги в нея като в рая на християните, да берем без труд плодовете на нейното изобилие, да получаваме, без да даваме — това е все едно да се самоунищожим като човеци.“

В тази своя, добре композирана новела Вежинов рисува бъдещето комунистическо общество, което също ще има свои проблеми и конфликти. За писателя човешкият морал е както обективна категория, съобразена със законите на човешкото развитие, така и чисто субективна категория, която често приема безсъзнателна форма. Нравственото чувство, моралните навици не се натрапват, те се проявяват във формата на онова, което по-скоро е интуитивно, едва загатнато. На този морален човек е отредено непрекъснато да си поставя цели по пътя, на който ще преодолява много и различни трудности. Напълно правилно един от рецензентите пише, че Вежинов участва в семейството на съвременните фантасти с индивидуалния си подход към проблемите на бъдещия човек, със свои лични възгледи. С най-новите си разкази Вежинов отново, както в романа „Звездите над нас“, се опитва да разгледа човека като част от космоса. Около тази мисъл възниква и етико-естетичният център на Вежиновия разказ. Самият подбор на жизнения материал и разположението на подробностите с оглед на споменатата философска позиция определят и открито оценъчната позиция на белетриста. Той се явява пред нас с образа на жизнедеятелния, борещ се човек. Неговото цялостно отношение към природата, обществото и към самия себе си, пронизва цялото повествование. Авторът със своя дух и с цялото си същество се стреми да издигне човека до мащабите на космоса. По този път белетристът желае да помага и служи на човека. В тази философско-хуманна позиция съзираме и социалистическо-реалистичната стойност на последните му разкази.

Социалистическо-реалистичният метод се проявява в авторската точка на виждане, по силата на която вместо смъртта, маската, абстрактното същество в центъра застава активният, обществено заангажиран човек. Социалистическият

реализъм придава целенасоченост на авторовата мисъл за победата на вечно изменящия се човек във вечно променящата се действителност.

Вежинов утвърждава комунистическото общество като възможност за пълноценна изява на човека, който запазва близостта си до природата и в същото време осъществява научно-техническата революция.

Търсенето на художествената правда включва в себе си свободната изява на авторовата личност. Напразно буржоазните литератори се мъчат да пропагандират като художествена безпристрастност отсъствието на авторското отношение към изобразяваното. Образът на автора намира своето място на страниците на отделната творба. При повечето случаи е по-правилно да говорим за определен израз на авторско присъствие. В това отношение Йордан Радичков е интересен творец. Той е подчертано духовен автор. В неговата душа си дават среща и емоционалното и рационално преосмисляне на света; всичко оттук излиза преобразено и носи печата на личността му. Разказите му добиват интелектуално асоциативна природа, която не изключва богатия лиризм. Този лиризм извира от любовеобилното му сърце, което непрекъснато бие за хората. В една от по-късните си книги авторът направо ще признае: „Излезе старият циганин пред катуна, видя черните и мръсни деца в локвата и възкликна от умиление: „Лебеди мои“ Много правилно някои от критиците отбелязват йовковската замисленост и благия хуманизъм на ранния Радичков. Наистина авторът обича хората и в случаите, когато у тях доминира отрицателното. Това не прави Радичков хрисим. Не го лишава от непримиримост срещу злото. У него има нещо, което се родее с прочутата Елин Пелинова търпимост към хората. Радичков, по примера на Елин Пелин, не бърза с категоричните присъди над човешките постъпки. Той уважава и повика на човешката плът. Радичков вярва, че всеки човек е един малък космос, в който има редица странни неща. За него човекът е част от пълния с толкова чудеса живот. Самият автор непрекъснато преоткрива хилядите малки неща. Той се радва от сърце на тях. От дребните незабележими прояви на хората се ражда живото дишане на живота. С ярките си жизнерадостни вълнения Радичков присъствува и като герой в своите разкази. Разказите му одухотворяват материалното и материализират духовното. Посредством овладяването на цветовете и звуците той изявява поетичната си натура. Авторът търси сродни души и ги открива в селяните, които за него се сливат с родния пейзаж, с трепета на листата, с изгревите и залезите. Този съвременен селянин превръща собствената си къща в наблюдателница, от която се удивлява на света. В неговата моделировка белетристът напълно избягва описанието. Той извлича от опита онова, което е по-значително. По този начин емоционалността е облъхана от естествена интелектуална струя. Нейният произход ще обясним с авторовото пристрастие към наблюдението и желанието за активно вмешателство в живота.

С първите две книги се изчерпва и светът на Радичковите хармонични и уравновесени герои. Художникът достига нова вълна в собственото си развитие. Той започна да търси по-широк психологически кръг от настроения и преживявания. Това най-напред се ознаменува с книгата „Обърнато небе“. Авторът се ориентира към по-свободното третиране на формите на живот. Неговият разказ се раздели със строгата класическа композиционна уравновесеност, за да освободи място на по-условните художнически решения. Разказът „Вятърът на спокойствието“ е рожба на това обогатено белетристично виждане. Асоциативният метод и потокът на съзнанието се използват, за да се покаже как се формира връзката между личност и среда. Радичков се домогва до голямата проза, която винаги вижда в търсенето на човешкия дух осъществяването на човешкия живот. Неговият герой „Старецът Филип“ има за опора точка спомените. От тях той върви към настоящето и бъдещето. С този разказ Радичков постави въпроса за превръщането на малкия белетристичен жанр в пълноценна форма, способна да

носи определено мисловно напрежение. Писателят търси многозначността на събитията и човешките явления. Радичковата естетика се гради на пиетета към човека, способен да осъществи пътуване към себе си, с оглед на личното осмисляне на собствената жизнена цел.

Радичков все повече желае да навлезе в невидимите ходове на човешката душа. Импресионистичната живопис се отдръпва. В първите му разкази чувството вае един съвършено прост и ярък свят. Но след „Вятъра на спокойствието“ неговият сетивен рисунък е вече по-условен, по-абстрактен и по-правдив. Радичковите герои посредством спомена се мъчат да развържат възела на времето. Авторът разчита кардиограмата на сложния мисловен ход. Онова, което е отвлечено и абстрактно, тук получава сетивен изказ. След Елин Пелин и Йовков, Радичков продължава да търси и изследва най-дълбоките преживявания на селянина. Неговият разказ се разделя с битоописанието. Той се доближава до вибрацията на ежедневието. Авторът сам твърди, че писателят трябва да бъде не само свидетел, но и действащо лице. Разказвачът от това разбиране изгражда своята естетическа позиция. В „Обърнато небе“ и „Горещо пладне“ той по-малко ще търси поетичната изява. От гледището, че мисълта движи живота, авторът ще се намесва в повествованието. Той ще подлага явленията и хората на известно преобразуване, ще прибъгва до свои конструкции, които не само ще са съобразени със законите на жизнената реалност, но и ще носят със себе си основната, съобразена с човешкия прогрес авторова концепция. Позицията на Радичков е позиция на активно действащо лице. Радичков, за разлика от много автори, не се явява в ролята на човек, който изкусно изобразява хората и събитията. Обратно — белетристът се явява като творец на умело пресъздаден реален живот. Радичков така построява своя образ, че на базата на сетивната непосредственост осъществява проникване в съзнанието на героя си, търсещ чрез размисъл да разбере живота. Радичков се съревновава с природата по отношение на създаването на нови форми. На основата на жизнения опит измисля съвършено нови неща, в които се усеща ритмът на всекидневието. Като истински художник освобождава разказа си от описателността, за да даде преднина на търсенията на човешкия дух, който се мъчи на трансформира прекалено установения в строги заковани рамки бит. Радичков воюва за човешки живот без битово издребняване, което води до овеществяването на самия човек. Човекът често се поглъща от бита. А всъщност самият той трябва да очовечавя предметите. За това се бори разказвачът. За него събитието е повод за разузнаването и намирането на определен тип човешко поведение. Съвсем основателно критиката отбелязва как Радичковите размисли са плод на изстрадано съзерцание на жизнените факти. Радичков непрекъснато мени своята точка на виждане. Той поднесе истинска изненада със сборниците разкази „Свирепо настроение“ и „Водолей“. Но всъщност авторът още в първите си книги загатна за своя хумористично устроен ум. Мнозина забелязаха, че Радичковият лиризм няма нищо общо с напевно монотонната поезия. Радичковият лиризм има за свой извор напрегнатата дейност на човешкия интелект. Лиризмът се оцветява от мисъл, която е пронизана от ироничен заряд. Тук играе роля прословутата българска трезвост, скептичност, непредубеденост, исконна привързаност към истината. А нейният път минава през определеното преодоляване на комичните страни на живота. Патосът на Радичковия разказ блика от осмислянето на жизнения опит, в който се осъществява впрочем пълната изява на човека. Човекът е склонен към душевна статика. На нея се дължат и редица комични положения, в които изпада живеещият в необикновеното динамично време човек. Липсата на душевна и хуманистична култура също води до деформация на нашия съвременник. Радичков му припомня някогашното село Черкаски с неговите диви, странни, но силни хора. Те ни привличат с наивността си, с дързостта си, с любовта си към човешкото съществуване. Те са далечни

потомци на Вазовите чичовци. Авторът познава както техните скрити мисли, така и мъдростта на битието им. Но тяхното сериозно поведение е в дисонанс с ускорения ход на времето. Това ги прави комични. Собственият им духовен застой се явява и първоизточник на онова, което авторът нарича верблюд. Макар да се отнася към тях с весело умиление, авторът все пак ги подлага на ироничен прицел. От тази разгърната между полюсите на веселия смях и осъзнатата хапливост позиция се изгражда почиващият на странно преплитане на анекдот с условната форма на изображение разказ. Анекдотът прераства в притча, която с предимствата на простата конкретна фабулност представя идеята по един занимателен начин.

В нравствения максимализъм на Радичков доминира социалистическо-хуманистичното разбиране на човека и морала. Често разказът-притча се основава на парадокс. Това не е случайно, защото е продиктувано от своеобразен контакт с хора, изгубили своята индивидуалност. Възшност тези носители на верблюдното начало нямат собствени лица. Те единствено се подвизават в маскиран вид. Тяхната жизнедеятелност протича в сферата на еднообразен маски-бал, в който понякога се стига до неоправдани жестокости. Насмешката е тази сила, която помага на автора да се дистанцира от героите. Тя сама по себе си представлява здрав, искрящ от обич към човека смях. Авторът с търпение, с разбиране, с умерена хумористична настъпателност изобразява човешките слабости. Радичков и за „свириците“ неща пише със самообладание, без пристъп на ярост. Радичковите притчи не обобщават изцяло човека. Те са пряко адресирани към хора, непреодоляли в себе си сенките на недалечното минало. От висотата на естетическия си идеал авторът воюва срещу все още срещаното обезличаване на човека. Радичковото навлизане сред духовната изостаналост, проектирана на селски фон, завършва с утвърждаване на съвременността, в унисон с която трябва да се строи нравственият свят на човешката личност.

И при Хайтов отново ще срещнем своеобразно връщане към света на дивото, което в никакъв случай не е тъждествено с примитивно-изостаналото, духовно-убогото. За писателя дивото се явява в своя първичен жизнен и суров вид на проявление.

Сборникът „Диви разкази“ представлява своеобразен литературен запис на разказите на стари родопчани. Хайтов придава на своя разказ една съвсем първична естественост. С това не подценяваме автора, а само изтъкваме склонността му към постигане на максимално езиково правдоподобие. Хайтов използва словото не само в изобразителните му функции, но и в изразителната му стихия. Неговият разказвач така пресъздава историята, че внушава представата за определени хора с оформено поведение. Старите майстори на разказа изключително наблюдаха на развързката на събитията, в които протича човешката съдба. Нещо подобно имаме и у Хайтов. Само с тази разлика, че краят на неговия разказ е по-скоро сентенция, почерпена от премисленото житие-битие, отколкото представен завършек на една случка. Последователното вникване във финалните редове на най-представителните разкази ще ни даде представа за възможностите на Хайтов като характеролог: „Пък оная ми си даде двете лири и всичко там, каквото беше казала. . . Много жени съм влачил, ама тая, агов, се окачи на сърцето ми, ербап жена, където да я побараш — жена и артисва.

. . . Още я помня и съжалявам. Ама нали ти казах: едно е да ти се иска, друго е да можеш, а пък е трето и четвърто — да го направиш.“

Онези диви времена са изпълнени с особен род достойнство, подчертавано великолепно от качествата на мъжете с твърд и ярък характер. В мъжествеността се вижда критерият за ценността на човешката личност. А самата мъжественост се изразява в съзнателно-волевото устояване на определени, макар и прости жиз-

нени цели и задължения. Мъжките времена предполагат пълноценното изявяване на любовта. „... Сега действувам.

Меракът ми е да преминат един ден всичките мъже край мене и да ги видя всичките накичени със здравец — като Юмера.

Тогава и греховете ми ще се простят, и сърцето ми ще се отпусне.“

А края на разказа „Дервишово семе“ отново ни отвежда към мъжкия свят, в който има болка, мъка, но не и злоба и безсилие. Наистина — мъжкото е синоним на мъжествено страдание, на себеотрицанието и на душевното благородство. Каква постоянност, каква воля и човечност притежава този помак: „Мисля си понякога: мъчи се той, мъчим се и ние, защо не му отворя аз адовата порта, на която вече втора година вече хлопа? Няма да го душа, нито да го давя: оставя ли го на студено две-три нощи и ще свърши. Тъй си мисля, но опре ли да я свърша, видя ли очите на Силвина, вперени в мене — отпущам му края и хващам гората сухи дърва за Руфатя да бера. . .

На това кръстопътче тъпча и не виждам накъде да хвана. Ако ти можеш да ми кажеш — кажи, ако ли не — помагай да качим дървата на магарето и да вървя, че оня кърджалия е затракал вече зъбите и чака.“

Всеки герой носи определена жизненост и философия. Самите разкази дават представа за моралния кодекс на истинските мъжки времена: „Кирчо, заминавам си в село. Дърветата, Кирчо, се пресаждат и пренасят, докато са млади. Ти ме доведе в града, насади ме, дето се вика, на стари години, ала коренче си нямам, сине. Корена ми е в село, та отивам да си го намеря, иначе ще завехна, ще изсъхна и ще влезна в гроба с отворени очи.

Прощавай, сине, и не ме търси.

Аз ще цепа за Широка лъка, а ти. . . ти карай за Багдад.“

Разказът „Под свирката на локомотива“, подобно на поема, завършва с особена поанта: „Пак се чува локомотивната свирка, само че не тъй силно, като да е пред вратата, а е гарирал изглежда зад баира и чака да си свършим спора с моята баба: как ще се развива човекът далече от природата?“

В търсене отговора на поставения въпрос се крие и основният закон на всяко време, което задължава своите хора да се съревновават с природата по ръста и мащабите на творческата изобретателност. Човекът на новото, технизирано време трябва да държи сметка за природата. Тук е и ключът за разбиране смисъла на Хайтовото пребиваване сред далечните мъжки времена. Това се налага от потребността на човешкото развитие. Връщането назад не означава откъсване от социалистическата реалност. Напротив, Хайтов забелязва като причина за бавния процес на душевното преустройство прекъснатата приемствена връзка с най-хубавото от душевните прояви на хората от предишните времена.

Новото у Хайтов е, че той по-малко наслагва пластични описания в житейските истории, а ги показва като неща, приели характера на част от душевния опит.

Върху проблема за смисъла на човешкото битие, израства монолитно цялостният сборник разкази „Корени“ на Васил Попов. Предпоставките за тяхното написване ще открием в процеса на засилената урбанизация и индустриализация. Много села изчезват, а други се преустройват в селища от градски тип. При това преустройство стои въпросът за връзките на човека със земята. За да отговори на въпроса Васил Попов избира за свои герои хора, навлезли в късната есен на живота. През техния поглед разглежда някои вечни истини. На първо място тези превърнали се в силуети старци и баби говорят с езика на правдата на живота, изискващ от човека да се държи здраво на своя родословен корен. Прави силно впечатление конструктивният похват на автора. При него винаги първо възниква идеята, за нейното доказване се търсят ситуации, необходими за моделиране на човешките характери в живота. Много малко изваяни с познатия жи-

вописен маниер образи на герои ще срещнем на страниците на сборника „Корени“. Отсъствава плътното релефно изобразяване на човешките характери. Затова употребяваме термина „човешки фигури“. Авторът нарочно си конструира модел на една действителност, сред която се движат хора, които по-скоро приличат на шахматни фигури. Всяка от тях трябва да извърши определен скок. Всъщност проследяването на тази игра дава представа за различните форми на човешко поведение. Съвременната селска действителност е изходна база за сериозните философски размисли, които се реализират в разкази с примитивна сюжетност. Самият автор умозрително, като при шах, разполага своите герои. Разказите на Васил Попов, с рационалната си обмисленост, наподобяват решаването на дадена теорема. Книгата в своята съвкупност представлява една конструирана апология, която цели да защити правдивостта на определена мисъл.

Сред един твърде условен, алегоричен декор Васил Попов показва своите герои в сферата на съмнението и търсенето. Техният душевен живот е раздвоен и е пропит с меланхолична тъга. Сенките на частнособственическото минало живеят в съзнанието на някои от тях. Жегалът от разказа „Трите варела“ е изцяло потопен в близкото минало. Той сам си създава свой мит. По този начин някои други герои, като баба Неделя, съществуват в един призрачен, митичен свят. От това — дошло с годините — митологизиране на реалността се ражда и своеобразният, основан на действителни факти и на символни обобщения разказ. В неговите граници протича откриването на истините. Една от тях се свързва със смъртта. Смъртта разтърсва човека. Кара го сам да потърси човешкото в себе си. В търсенето всеки герой участва с опита на годините и със цялостното си разбиране на живота: „Неделя излезе на сайванта, как светнаха със страшна сила вечно младите ѝ, зелени очи. Тя събра всички си глас и изпя, да я чуят хората на двора:

— Хай, честито ви, хора. Родил се момче.“

Цитатът е взет от последния разказ на сборника „Корени“. Сякаш целият разказ е написан, за да прозвучи възхвалата на живота, победител над смъртта. Авторът очертава границите на човешкия живот и внимателно се спира на неговото начало и на неговия край. Васил Попов философски осмисля проблемите на смъртта и живота и връзката, която намира между смъртта и раждането на детето. Това е радостно и своеобразно утвърждаване на вечното обновление на земята.

Разсъдъчната проза на Васил Попов по чисто конструктивен начин пристъпва към действителността.

Съвременният български разказ бележи тенденция към рентгеново, ако може да се изразим така, изследване на човешката психика. По-точно, свидетели сме на една своеобразна рентгеноскопия на човешкото съзнание. Понякога героят сам „заснема“ сложната картина на собственото си съзнание. Това обикновено се наблюдава при душевно раздвоени хора. На подобна личност, заела се с визиране на портрета на собствения си двойник, се спира Георги Марков (сборникът „Портретът на моя двойник“). Георги Марков умело избира играта на покер като условен декор, на който протича и самото действие. Съзнанието на героя наподобява малък екран, върху който оживяват епизоди, фигури и размисли. В случая на този екран се заснема портретът на собствения двойник. Постепенно се изковава едно второ „аз“, което vyplъщава човешкото лицемерие, кариеризма, егоцентризма и така нататък. Това съвършено ново лице се явява като резултат от замяната на живота с една игра: „Разбери онова, което аз отдавна съм разбрал. Всичко това е игра. Играй я, но помни, че е игра. Ще ти бъде забавно, интересно и с нищо няма да те ангажира. И не трябва да се вълнуваш.“

Социалните условия за разрушаване на личността са ликвидирани в нашата действителност. Но за дълго и не винаги индивидуалният начин на съществуване